

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету

_____ 15 лютого 2023 року, протокол
№ 5

Перша проректорка, голова методичної ради
університету,

кандидатка наук з державного управління,
доцентка

_____ Ірина КОВТУН

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ»
для підготовки на першому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра
за спеціальністю 081 Право
галузі знань 08 Право
за денною формою навчання

м. Хмельницький
2023

РОЗРОБНИК:

Професорка кафедри теорії та історії
держави і права, кандидатка історичних
наук, доцентка

_____ Надія СТЕНЬГАЧ

27 січня 2023 року

СХВАЛЕНО:

Рішення кафедри теорії та історії держави і права
27 січня 2023 року, протокол № 6

Завідувач кафедри, доктор історичних наук,
професор

_____ Леонід МІСІНКЕВИЧ

27 січня 2023 року

Декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

_____ Віктор ЗАХАРЧУК

9 лютого 2023 року

ПОГОДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
15 лютого 2023 року, протокол № 5

Голова методичної ради університету,

кандидатка наук з державного управління,

доцентка

_____Ірина КОВТУН

15 лютого 2023 року

Обліковий обсяг програми – 1,1 ум.др.арк.

ЗМІСТ

			Стор.
1.	Структура вивчення навчальної дисципліни		– 2
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	– 2
	1.2.	Лекції	– 3
	1.3.	Семінарські заняття	– 4
	1.4.	Самостійна робота студентів	– 9
	1.5.	Індивідуальні завдання	– 13
	1.6.	Підсумковий контроль	– 14
2.	Схема нарахування балів		– 16
3.	Рекомендовані джерела		– 18
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті		– 21

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ т е м и	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Тема 1. Державно-правова думка Стародавнього Сходу	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
2.	Тема 2. Політичні і правові вчення Стародавньої Греції	6	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-
3.	Тема 3. Політичні і правові вчення стародавнього Риму	6	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-
4.	Тема 4. Політичні і правові вчення про державу і право середньовічного суспільства	6	2	0	-	-	4	-	-	-	-	-	-
5.	Тема 5. Політичні і правові вчення епохи відродження та Реформації	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
6.	Тема 6. Політичні і правові вчення в Голландії та Англії в період ранніх буржуазних революцій	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
7.	Тема 7. Розвиток української політичної та правової думки XV - поч. XVIII ст.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-

8.	Тема 8. Вчення про державу і право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
9.	Тема 10. Політична думка у США в період війни за незалежність	4	2	0	-	-	2	-	-	-	-	-	-
10.	Тема 11. Політичні і правові вчення в Західній Європі першої половини XIX ст.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
11.	Тема 12. Державно-правові концепції в Україні наприкінці XVIII - на початку XX ст.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
12.	Тема 13. Сучасні політико-правові теорії.	15	2	2	-	-	7	-	-	-	-	-	-
	Всього годин	96	24	20	-	-	46	-	-	-	-	-	-

1

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	2	3	4
1.	Тема 1. Державно-правова думка Стародавнього Сходу	2	-
1.1.	Предмет і метод історії політичних і правових		
1.2.	вчень		

1.3.	Генезис політичних і правових поглядів у		
1.4.	Стародавньому Єгипті. Політична і правова думка Стародавньої Індії Політична і правова думка Стародавнього Китаю		
2.	Тема 2. Політичні і правові вчення Стародавньої Греції	2	-
2.1.	Політико-правова думка раннього періоду (IX-VI		
2.2.	ст. до н.е.)		
2.3.	Період розквіту давньогрецької політичної і		
2.4.	правової думки. Платон. Вчення Платона про суспільство та державу. Арістотель. Вчення Арістотеля про суспільство та державу.		
3.	Тема 3. Політичні і правові вчення Стародавнього Риму	2	-
3.1.	Загальна характеристика і основні напрями		
3.2.	розвитку давньоримської політичної і правової		
3.3.	думки.		
3.4.	Вчення Цицерона про державу і право. Політико-правові погляди римських стоїків. Вчення римських юристів про право.		
4.	Тема 4. Політичні і правові вчення про державу і право середньовічного суспільства	2	-
4.1.	Вчення Фоми Аквінського про державу і право.		
4.2.	Політико-правове вчення Марселія Падуанського		
5.	Тема 5. Політичні і правові вчення епохи Відродження та Реформації	2	-
5.1.	Загальна характеристика політико-правової думки		
5.2.	періоду Відродження та Реформації.		
5.3.	Нова наука про політику Н. Макіавеллі. Жан Боден та його вчення про державу.		
6.	Тема 6. Політичні і правові вчення в Голландії та Англії в період ранніх буржуазних революцій	2	-
6.1.	Вчення Гуго Гроція про державу і право.		
6.2.	Політичне і правове вчення Б. Спінози.		
6.3.	Політико-правові ідеї Гоббса.		
6.4.	Вчення Локка про державу і право.		
7.	Тема 7. Розвиток української політичної та правової думки XVI-XVIII ст.	2	-
7.1.	.Політико-правова думка епохи Відродження в		
7.2.	Україні. С. Оріховський, І. Вишенський, П. Могила. Українська політична думка періоду визвольної		
7.3.	війни (сер. XVII - кін. XVII ст.) Українська політико-правова думка першої		

	половини XVIII ст. Конституція П. Орлика та її політичне значення.		
8.	Тема 8. Вчення про державу і право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.	2	-
8.1.	Епоха Просвітництва як вираз вимог, інтересів та ідеалів класу буржуазії.		
8.2.	Політичні і правові погляди Вольтера.		
8.3.	Політико-правове вчення Монтеस्क'є.		
8.4.	Політичні і правові погляди Руссо. Концепція «суспільного договору».		
		2	-
10.	Тема 9. Політична думка у США в період війни за незалежність	2	-
10.1.	Становлення американської політико-правової думки.		
10.2.	Політичні і правові ідеї радикальних демократів та федералістів.		
11.	Тема 10. Політичні і правові вчення в Західній Європі у XIX ст.	2	-
11.1.	Політичне і правове вчення соціалізму.		
11.2.	Теоретична концепція права і держави анархізму.		
11.3.	Право, держава і громадянське суспільство у марксизмі.		
11.4.	Основні ідеї політико-правової ідеології лібералізму		
11.5.	Вчення Р. Ієринга про право і державу.		
11.6.	Позитивістська теорія держави і права.		
11.7.	Соціологічна теорія держави Л. Гумпловича.		
11.8.	Політичні ідеї Г. Спенсера. Політико правове вчення Ф. Ніцше.		
12..	Тема 11. Державно-правові концепції в Україні наприкінці XVIII - на початку XX ст.	2	-
12.1.	Політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства.		
12.2.	Політико-правові погляди Т. Шевченка та його вклад в розробку філософії української ідеї.		
12.3.	Політико-правова концепція М. Костомарова.		
12.4.	Суспільно-політична концепція М. Драгоманова.		
12.5.	Політичні і правові погляди М. Грушевського та В. Винниченка.		
12.6.	Проблеми формування української державності в творчості І. Франка.		
13.	Тема 12. Сучасні політико-правові теорії	2	-

13.1.	Чиста теорія права. Г. Кельзена.		
13.2.	Соціологічна юриспруденція. Теорія «вільного права» Е. Ерліха. Школа права «реалістів». Р.		
13.3.	Паунд.		
13.4.	Психологічна теорія права.		
13.5.	Відродження природного права.		
13.6.	Державно-правове вчення елітаризму.		
	Усього	24	-

1.3 Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Тема 1. Державно-правова думка Стародавнього Сходу

Питання для усного опитування та дискусії

1. Політико-правова ідеологія брахманізму та буддизму.
1. Ідеї даосизму про суспільство і державу.
2. Суспільство, держава, право у вченні Конфуція.
3. Соціально-політичні і правові ідеї Мо-цзи.
4. Політико-правові ідеї легістів.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : «Веди», «Артхашастра», «Упанішади», «Закони Ману», варни, брахмани, кшатрії, вайшії, шудри, нірвана, артха, кама, дхарма, мокша, брахманізм, буддизм, дао, «ідеальний правитель».

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- джерела політико-правової думки Стародавньої Індії;
- поділ населення Стародавньої Індії на варни (касти);
- теорії походження держави у політико-правових вченнях Стародавньої Індії;
- теорії походження держави у політико-правових поглядах Стародавнього Китаю;
- питання організації державного механізму у політико-правових поглядах Стародавнього Китаю;
- питання регулювання суспільних відносин у політико-правових поглядах Стародавнього Китаю.

Семінарське заняття 2

Тема 2. Політичні і правові вчення Стародавньої Греції

Питання для усного опитування та дискусії

1. Арістотель про форми держави і причини їх змін. Характеристика демократії.
2. Арістотель про суть права та види права. Відмінність права і закону.

Тема 3. Політичні і правові вчення стародавнього Риму

Питання для усного опитування та дискусії

1. Цицерон про суть і форми держави. Характеристика сенатської республіки.
2. Справедливість і право у концепції Цицерона. Розуміння мислителем істинного закону. Основа закону за Цицероном.
3. Цицерон про права й обов'язки ідеального громадянина.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : монархія, аристократія, політія, тиранія, олігархія, демократія, охлократія, сенатська республіка, природне право, писане право, jus civile, jus gentium.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- розуміння сутності держави Арістотелем;
- погляди Арістотеля на походження та розвиток держави;
- класифікація форм держави за Арістотелем;
- сутність форм держави за Арістотелем;
- поняття та види справедливості за Арістотелем;
- поняття та види права за Арістотелем;
- співвідношення права та закону за Арістотелем;
- погляди Цицерона на походження та розвиток держави;
- класифікація форм держави за Цицероном;
- сутність сенатської республіки за Цицероном;
- види права за Цицероном;
- поняття природного права та істинного закону за Цицероном;
- види війн за Цицероном.

Семінарське заняття 3

Тема 5. Політичні і правові вчення епохи відродження та Реформації

Питання для усного опитування та дискусії

1. Макіавеллі про рушійні сили політики і історії.
2. Суть та походження держави за концепцією Макіавеллі.
3. Макіавеллі про форми держави та їхню обумовленість.
4. Погляди Макіавеллі на роль релігії у суспільстві та державному житті.
5. Правила політичного мистецтва, сформульовані Макіавеллі, їхній зміст та суть. Завдання та засоби політики.
6. Роль особи правителя у концепції Макіавеллі. Межі влади правителя над підданими.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : fortuna, virtū, монархія, аристократія, народне правління, тиранія, олігархія, перетворення народного правління в розпусту, республіка, «мета виправдовує засоби».

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- рушійні сили політики і історії;
- поняття держави за Макіавеллі;
- класифікація форм держави за Макіавеллі;
- погляди Макіавеллі на роль релігії в організації життя суспільства;
- принципи управлінської діяльності за Макіавеллі.

Семінарське заняття 4

Тема 6. Політичні і правові вчення в Голландії та Англії в період ранніх буржуазних революцій

Питання для усного опитування та дискусії

1. Вчення про природне право Гуго Гроція і Томаса Гоббса.
2. Гуго Гроцій, Томас Гоббс про причини і шляхи виникнення держави. Розуміння суті державної влади.
3. Право, закон та права людини у концепції Томаса Гоббса і Гуго Гроція.
4. Томас Гоббс про роль та значення законності і правопорядку в державі.
5. Концепція міжнародного права Гуго Гроція, її роль та значення.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : природне право, a priori, a posteriori, договірна теорія походження держави, суспільний договір, верховна влада на правах узурпації, міжнародне право, приватні війни, публічні війни, «вільне море», монархія, аристократія, демократія.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- поняття та принципи природного права за Гуго Гроцієм;
- поняття та принципи природного права за Томасом Гоббсом;
- особливості договірної теорії походження держави у вченнях Гуго Гроція та Томаса Гоббса;
- класифікація форм держави за Томасом Гоббсом;
- принципи ведення війн за Гуго Гроцієм;
- концепція міжнародного права у вченні Гуго Гроція.

Семінарське заняття 5

Тема 8. Вчення про державу і право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.

Питання для усного опитування та дискусії

1. Поняття та сутність держави за Ш.-Л. Монтеस्क'є, класифікація форм держави та їхня характеристика.

2. Розвиток теорії розподілу влади у правовій концепції Ш.-Л. Монтеस्क'є.

3. Ш.-Л. Монтеस्क'є про політичну свободу та засоби її забезпечення. Співвідношення свободи і законності.

4. Ж.-Ж. Руссо про походження та суть держави. Особливості договірної теорії держави у трактуванні мислителя. «Суспільний договір».

5. Вчення Ж.-Ж. Руссо про народний суверенітет. Поняття «загальної волі» та «волі всіх».

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : природа правління, принципи правління, договірна теорія походження держави, республіка, монархія, деспотія, демократія, аристократія, «дух законів», теорія поділу влад, «золота доба», «загальна воля», «воля всіх», народний суверенітет.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- походження держави за Ш.-Л. Монтеस्क'є та Ж.-Ж. Руссо;
- класифікація форм держави за Ш.-Л. Монтеस्क'є;
- теорія поділу влад у вченні Ш.-Л. Монтеस्क'є;
- поняття суверенітету за Ж.-Ж. Руссо.

Семінарське заняття 6

Тема 7. Розвиток української політичної та правової думки XVI - XVIII ст.

Питання для усного опитування та дискусії

1. Політично-правова думка в Україні XVI-XVII ст. : С.Оріховський, І.Вишенський, П.Могила.

2. Політичні програми гетьманів України.

3. Політично-правова думка в Україні XVIII ст.: Ф.Прокопович, С.Яворський, Г.Сковорода, Я.Козельський, С.Десницький.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- С.Оріховський - перший європейський прихильник концепції суспільного договору;

- І.Вишенський з гострою критикою державного і суспільного устрою Речі Посполитої;
- П.Могила вважав головним для світської влади – благо людей;
- Еволюція політичних поглядів Б.Хмельницького;
- Політично-правова думка козацької доби – вплив на подальшу еволюцію вітчизняної політико-правової думки.

Семінарське заняття 7

Тема 11. Політичні і правові вчення в Західній Європі наприкінці XVIII - першої половини XIX ст.

Питання для усного опитування та дискусії

1. Вчення про державу і право в Німеччині (кінець XVIII - початок XIX ст.):
  - а) ліберальне вчення про право і державу Імануїла Канта;
  - б) вчення Георга Гегеля про право і державу;
  - в) історична школа права (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухта), критика природно-правової теорії.
2. Вчення про право і державу в Західній Європі (початок XIX ст.)
  - а) розвиток лібералізму в Англії, Франції та Німеччині;
  - б) правові і політичні погляди ідеологів утопічного соціалізму (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен).

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : приватна власність, утилітаризм, представницька демократія, конституційна монархія.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- роль держави у політико-правових вченнях представників лібералізму;
- поняття утилітаризму;
- критика І. Бенґамом концепції природного права та доктрини суспільного договору;
- роль свободи у вченні Джона Стюарта Мілля;
- сфери державного втручання за Джоном Стюартом Міллем;
- роль представницької демократії у вченні Джона Стюарта Мілля;
- класифікація свободи за Б. Констаном;
- теорія поділу влад у вченні Б. Констана.

Семінарське заняття 8

Тема 11. Політичні і правові вчення в Західній Європі другої половини XIX ст.

Питання для усного опитування та дискусії:

1. Соціологічна теорія права Р. фон Ієрінга. Теорія держави (поєднання соціологічних та юридичних методів) і вчення про суб'єктивне право Г. Еллінека. Концепція органічного походження держави Г. Спенсера.
2. Марксизм як політико-правова течія. К. Маркс та Ф. Енгельс.
3. Соціологічна теорія держави Л. Гумпловича.
4. Політичні ідеї Г. Спенсера.
5. Політико - правове вчення Ф. Ніцше.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : юриспруденція інтересів, органічна теорія, теорія насильства, культурна держава, елітарна концепція права.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

ідеї Ієрінга про боротьбу за право соціальних сил і про право як нестійкий компроміс у боротьбі інтересів;
диференціації і спеціалізації функцій та органів держави у процесі її еволюції;
еволюцію форм державної влади і особливості “сучасної культурної держави”;
соціологічний і юридичний методи пізнання держави. Концепція самообмеження, зв'язаності держави законодавством і міжнародним правом;
націоналізм, расизм і геополітика в політичних і правових вченнях А. Гобіно, Х. С. Чемберлена, Л. Вольтмана, Ф. Ратцеля;
аристократичну інтерпретацію природного права як права на нерівність і привілеї.

Семінарське заняття 9

Тема 12. Державно-правові концепції в Росії та Україні у ХІХ - на початку ХХ ст.

Питання для усного опитування та дискусії:

1. Особливості розвитку політичної думки України:

- а) ідеї про право і державу декабристів України і Росії, Південне та Північне товариства;
- б) політична програма Кирило-Мефодіївського товариства, ідея союзу Слов'янських держав.

2. Особливості ліберальної політико-правової доктрини в Росії:

- а) ідеї про право і державу слов'янофілів і західників;
- б) погляди на право і державу Олександра Герцена і Миколи Чернишевського, походження і сутність держави, загальне і особливе в теорії соціалізму.

3. Розвиток ідеї про право і державу в Україні (друга пол. ХІХ - поч. ХХ ст.):

- а) еволюція правничо-політичної думки в Україні від національно-культурницького до національно-політичного відродження;
  - б) політичні і правові ідеї основних течій революційного народництва в Росії (П. Лавров, Т. Ткачов, М. Бакунін) і Україні (Д. Лизогуб, М. Кибальчич, С. Степняк-Кравчинський);
  - в) погляди на право і державу І Франка і М. Драгоманова;
4. Суспільно-політичні та правові погляди М. Грушевського.
5. Політичні та правові погляди М. Міхновського.
6. Монархічні концепції української державності В. Липинського та Є. Чикаленка.

Питання для усного опитування та дискусії

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : особисті права, громадянські права, політичні права, автономія, самоврядування, федерація, республіка, монархія, гетьманат, націоналізм, соціалізм, комунізм, класократія.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- сутність держави за І. Франком;
- поняття права за М. Драгомановим;
- класифікація прав людини і громадянина за М. Костомаровим;
- майбутній устрій Росії у працях слов'янофілів, західників анархістів;
- основні етапи розвитку людського суспільства за М. Грушевським;

- доктрина національно-територіальної автономії М. Грушевського;
- еволюція поглядів М. Грушевського на державне майбутнє України;
- модель незалежної України М. Міхновського;
- поняття класократії у вченні В. Липинського;
- роль «дідичного гетьманату» у становленні української державності за В. Липинським;
- «варяжська» теорія Є. Чикаленка;
- форма державного устрою України за Є. Чикаленком.

Семінарське заняття 10

Тема 12. Сучасні політико-правові теорії

Питання для усного опитування та дискусії

1. Причини плюралізму політичних і правових ідей у XX - XXI ст.
2. Нормативістська теорія Г. Кельзена.
3. Політико-правові ідеї солідаризму та інституціоналізму.
4. Соціологічний напрямок в сучасній теорії права.
5. Основні варіанти філософії права і концепцій природного права.

Аудиторна письмова робота

Виконання студентами тестових завдань з питань теми заняття та надання письмових відповідей на них.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : «основна (базова) норма», правова держава, соціальна солідарність, синдикалізм, «живе право», позитивне право, природне право.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- сутність «чистого вчення про право» Г. Кельзена;
- поняття та значення «основної (базової) норми» у вченні Г. Кельзена;
- погляди Е. Дюргейма на проблеми держави і права;
- вчення про державу і право Л. Буржуа;
- держава і право у вченні Л. Дюгі;
- погляди М. Оріу на проблеми держави і права;
- політико-правові погляди Є. Ерліха;
- вчення про державу і право Р. Паунда;
- концепції природного права Р. Штамлера та Г. Радбруха;
- сутність неотомізму Ж. Марітена та Й. Месснера.

1.4. Самостійна робота студентів

Тема 1. Державно-правова думка Стародавнього Сходу

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Джерела політико-правової думки Стародавньої Індії.
2. Сутність та роль кастового поділу населення у Стародавній Індії.
3. Джерела політико-правової думки Стародавнього Китаю.
4. Основні напрямки (течії) давньокитайської політико-правової думки.

Питання для самоконтролю

1. Які існують джерела політико-правової думки Стародавньої Індії?
2. На які касты поділялось населення Стародавньої Індії?
3. Яким обсягом прав і обов'язків були наділені представники різних каст у Стародавній Індії?
4. Як трактувалось виникнення держави в пам'ятках політико-правової думки Стародавнього Китаю?
5. Які основні ідеї конфуціанства?
6. Чим конфуціанство, доповнене ідеями легізму, утверджується як офіційна державна релігія Китаю?

Тема 2. Політичні і правові вчення Стародавньої Греції

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Вчення Платона про державу.
2. Вчення Платона про право.
3. Аристотель про форми держав і причини їх змін.

Питання для самоконтролю

1. Які форми держави виділяв Платон?
2. У чому полягає сутність вчення Платона про ідеальну державу?
3. Як Платон пояснював сутність права?
4. В чому відмінності права і закону за Аристотелем?
5. Чому Аристотель критично сприймав демократію?

Тема 3. Політичні і правові вчення стародавнього Риму

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Політико-правові ідеї римських стоїків.
2. Вчення римських юристів про право.

Питання для самоконтролю

1. В чому принциповий зміст ідеї духовної свободи людини в поглядах римських стоїків?
2. Що таке “закон долі” в уявленнях представників стоїцизму?
3. В чому відмінності приватного і публічного права на думку римських юристів?

Тема 4. Політичні і правові вчення про державу і право середньовічного суспільства

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Учення Фоми Аквінського про державу і право.
2. Політико-правові вчення Марсилія Падуанського.

Питання для самоконтролю

1. Які три елементи державної влади розрізняв Фома Аквінський?
2. Які держави від Бога і які проти Бога за концепцією Фоми Аквінського?
3. В чому зміст ідеї “тираноборчої концепції” Фоми Аквінського?
4. В чому зміст поняття “правовий світ” Марсилія Падуанського?
5. Розуміння поняття “народ” в теорії Марсилія Падуанського: в чому його зміст?

Тема 5. Політичні і правові вчення епохи відродження та Реформації

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Нікколо Макіавеллі про державу і право.
2. Наука про політику і владу Нікколо Макіавеллі.
3. Жан Боден і його вчення про державу.

Питання для самоконтролю

1. Які рушійні сили політики і історії визначав Нікколо Макіавеллі?
2. В чому зміст концепції походження держави Нікколо Макіавеллі?
3. Яка роль релігії у суспільстві та державному житті на думку Нікколо Макіавеллі?
4. Які ознаки державного суверенітету сформулював Жан Боден?
5. Які види держав виділяв Жан Боден залежно від способу здійснення державної влади?

Тема 6. Політичні і правові вчення в Голландії та Англії в період ранніх буржуазних революцій

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Вчення Гуго Гроція про державу і право.
2. Політико-правове вчення Томаса Гоббса.
3. Вчення Джона Локка про право і державу.

Питання для самоконтролю

1. Які права, на думку Гуго Гроція, є природними?
2. Яка роль Гуго Гроція у вирішенні актуальних проблем міжнародного права?
3. В чому зміст уявлень Томаса Гоббса про державу?
4. Яке розуміння свободи міститься в працях Томаса Гоббса?
5. Чому католицька церква включила трактат Томаса Гоббса “Левіафан” до “Списку заборонених книг”?
6. Для чого створена держава на переконання Джона Локка?

7. Які види влади розрізняв Джон Локк?

Тема 7. Розвиток української політичної та правової думки XV - поч. XVIII ст.

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Політико-правові ідеї Станіслава Оріховського.
2. Суспільно-політичний ідеал Івана Вишенського.
3. Конституція Пилипа Орлика як видатний правовий документ початку XVIII ст.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає мета держави на бачення Станіслава Оріховського?
2. Як вирішував проблему взаємоповідносин духовної і світської влади Станіслав Оріховський?
3. Розкрийте зміст суспільно-політичного ідеалу Івана Вишенського у вигляді “чернечої республіки”.
4. Правове врегулювання яких найболючіших проблем України початку XVIII ст. передбачала Конституція Пилипа Орлика?
5. Охарактеризуйте Конституцію Пилипа Орлика з точки зору організації і функціонування публічної влади.

Тема 8. Вчення про державу і право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст.

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Вплив релігії на форму правління у політико-правових поглядах Ш.-Л. Монтеस्क'є.
2. Вплив географічних факторів на форму правління у політико-правових поглядах Ш.-Л. Монтеस्क'є.
3. Політична програма Вольтера.
4. Теорія народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо.

Питання для самоконтролю

1. Як Ш.-Л. Монтеस्क'є пояснював вплив релігії на форму правління держави?
2. Як Ш.-Л. Монтеस्क'є пояснював вплив географічних факторів на форму правління держави?
3. Які права людини Вольтер розглядав як її природні права?
4. Що розумів під народним суверенітетом Ж.-Ж. Руссо?
5. На яких засадах побудована концепція закону Ж.-Ж. Руссо?

Тема 9. Політичні і правові вчення в Росії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Політико-правові погляди С. Десницького.

2. Демократичний ідеал О. Радищева.
3. Державно-правові погляди декабристів.
4. Політико-правові погляди О. Герцена.
5. Політико-правові погляди В. Соловйова.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність поглядів С. Десницького на походження та соціальне призначення права?
2. Які форми держави виділяв С. Десницький?
3. Які ознаки правильно влаштованої держави виділяв Феофан Прокопович?
4. Які форми держави виділяв Василь Татищев у зв'язку з геополітичним фактором?
5. Які права людини є базовими, на думку О. Радищева?
6. Розкрийте зміст конституційного проекту М. Муравйова та «Руської правди» П. Пестеля?
7. У чому полягає сутність «общинного» соціалізму О. Герцена?
8. Яку форму держави вважав ідеальною для Росії О. Герцен?
9. Розкрийте сутність правової концепції В. Соловйова та її зв'язок з вченням про моральність.
10. Які основні ідеї щодо правової держави сформулювали представники політико-правової думки Росії початку ХХ ст.?

Тема 10. Політична думка у США в період війни за незалежність

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Політико-правові погляди Т. Пейна.
2. Політико-правові погляди Т. Джефферсона.
3. Політико-правові погляди А. Гамільтона.
4. Політико-правові погляди Д. Медісона.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягало значення концепції природного права у поглядах представників політико-правової думки США в період війни за незалежність?
2. Розкрийте сутність поглядів на найкращу форму держави представників політико-правової думки США в період війни за незалежність.
3. Чому усі представники політико-правової думки США в період війн за незалежність категорично не сприймали монархію як форму правління?

Тема 11. Політичні і правові вчення в Західній Європі першої половини ХІХ ст.

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Причини виникнення та поширення лібералізму та його головні ідеї.
2. Загальна характеристика правових поглядів І. Бентама. Суть утилітаризму та критика природно-правової теорії.
3. Джон Стюарт Міль та його політико-правова концепція.

4. Політико-правове вчення Б. Констана, суть свободи. Індивідуальна та тактична свободи.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та охарактеризуйте основні ідеї лібералізму.
2. Які основні заперечення І. Бентама проти ідеї свободи?
3. Охарактеризуйте зміст чотирьох постулатів теорії утилітаризму.
4. Які основні ідеї концепції індивідуальної свободи Джона Стюарта Міля?
5. Що таке представницька система правління в державі на думку Б. Констана?

Тема 12. Державно-правові концепції в Україні наприкінці XVIII - на початку XX ст.

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Проект слов'янського союзу Кирило-Мефодіївського товариства.
2. Політико-правові погляди М. Костомарова.

Питання для самоконтролю

1. Що таке єдиний союз слов'янських республік на федеративних началах в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства?
2. Розкрийте сутність програми побудови слов'янської федерації Християнських республік М. Костомарова.

Тема 13. Сучасні політико-правові теорії

Самостійну роботу з цієї теми слід будувати з урахуванням логічної структури її змісту за таким планом:

1. Чиста теорія права Г. Кельзена.
2. Теорія “вільного” права Е. Ерліха. Школа права “реалістів”. Р. Паунд.
3. Психологічна теорія права.
4. Зміст відродженого природного права.
5. Державно-правове вчення елітаризму.

Питання для самоконтролю

1. Від чого “чиста” теорія права Г. Кельзена?
2. Чому для представників школи права “реалістів” писане (позитивне) право є голосом волаючого в пустелі?
3. На яких емоціях формується інтуїтивне (психологічне) право?
4. В чому причини “відродження” природного права?
5. Розкрийте зміст сучасного уявлення про еліти.

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання передбачаються у формі рефератів-оглядів. Завдання обирається студентом на початку семестру і виконується за ustalеними вимогами.

1.5.1. Основні вимоги до написання рефератів-оглядів

При виконанні індивідуального завдання необхідно взяти до уваги, що реферат (лат. *refero* – доношу, повідомляю, переказую) – це короткий переказ змісту наукової роботи, книги або вчення, оформлений у вигляді письмової публічної доповіді; доповідь на задану тему, зроблена на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури по темі).

Зі свого боку, реферат-огляд складається на основі декількох джерел і зіставляє різні точки зору з досліджуваного питання.

Реферат-огляд, незалежно від теми, містить визначені реквізити: титульна сторінка встановленого зразка, вступ, розділи, висновки, список використаних джерел і додатки (у разі необхідності).

Обов'язково в тексті повинні бути посилання на джерела, що були використані при написанні реферату. Посилання подаються у квадратних дужках з вказівкою номера джерела, за яким воно внесене у список використаних джерел, та сторінки (якщо подається точна цитата або числові дані), наприклад [3, с.8].

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, лівє – 3,0 см, правє – 1,0 см. Загальний обсяг реферату-огляду – до 15 сторінок формату А4.

1.5.2. Темі рефератів-оглядів

1. Методологічні проблеми історії правових і політичних вчень.
2. Політико-правові ідеї Стародавнього Єгипту.
3. Політико-правові погляди Конфуція.
4. Політико-правові погляди стоїків.
5. Виникнення християнських державно-правових ідей.
6. Джерела політико-правової думки Київської Русі.
7. Ж. Боден та його вчення про державу.
8. Політичне і правове вчення Спінози.
9. Політико-правові погляди Станіслава Оріховського-Роксолана.
10. Політичні погляди Б. Франкліна.
11. Вчення Гегеля про державу і право.
12. Політико-правова концепція Вільгельма фон Гумбольдта.
13. Політико-правові ідеї С. М. Булгакова.
14. Політичні ідеї Г. Спенсера.
15. Політико-правова доктрина Кирило-Мефодіївського товариства.
16. Політичні погляди В. Винниченка.
17. Політико-правові ідеї Л. Гумпловича.
18. Політико-правова концепція солідаризму.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного екзамену.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

1. Джерела політико-правової думки стародавньої Індії.
2. Політико-правові ідеї буддизму.
3. Ідеї даосизму про суспільство і державу.
4. Суспільство, держава, право у вченні Конфуція.
5. Соціально-політичні і правові ідеї Мо-цзи.
6. Політико-правові ідеї легістів.
7. Вчення Платона про державу. Концепція ідеальної держави.
8. Арістотель про форми держави і причини їх змін.
9. Вчення Арістотеля про право.
10. Арістотель про зрівняльну та розподільчу справедливість.
11. Політико-правові погляди грецьких та римських стоїків.
12. Вчення Цицерона про державу і право.
13. Цицерон про обов'язки ідеального громадянина.
14. Нікколо Макіавеллі про рушійні сили політики і історії.
15. Погляди Нікколо Макіавеллі на роль релігії у суспільстві та державному житті.
16. Нікколо Макіавеллі про особистість правителя і мистецтво державного управління.
17. Політико-правові ідеї Реформації.
18. Політичні погляди Томаса Мора.
19. Політичні погляди Томмазо Кампанелли.
20. Вчення Жана Бодена про державний суверенітет.
21. Політико-правові погляди Станіслава Оріховського-Роксолана та Івана Вишенського.
22. Політична концепція Філофея «Москва – Третій Рим».
23. Політична програма Івана Пересвєтова.
24. Політичні погляди Івана Грозного та Андрія Курбського.
25. Вчення Гуго Гроція про державу і право.
26. Наука міжнародного права Гуго Гроція.
27. Політико-правове вчення Томаса Гоббса.
28. Політичне та правове вчення Джона Локка.
29. Політичні та правові погляди Вольтера.
30. Політико-правове вчення Шарля-Луї Монтеск'є.
31. Політико-правові погляди Жан-Жака Руссо.
32. Ідеологія просвітницького абсолютизму у Росії (XVIII ст.)
33. Політичні ідеї Феофана Прокоповича.
34. Політична програма Івана Посошкова.
35. Вчення Семена Десницького про державу і право.
36. Політичні погляди Михайла Щербатова.
37. Конституція Пилипа Орлика: політико-правовий зміст.
38. Політико-правове вчення Олександра Радіщева.
39. Політико-правові погляди Томаса Пейна.
40. Політико-правове вчення Томаса Джефферсона.

41. Політичні та правові вчення Александера Гамільтона.
42. Політико-правові погляди Джеймса Медісона.
43. Політико-правові погляди Іммануїла Канта.
44. Вчення Георга-Вільгельма-Фрідріха Гегеля про державу і право.
45. Історична школа права. Карл Савіньї. Георг-Фрідріх Пухта.
46. Політико-правові ідеї Ієремії Бентама.
47. Політико-правові погляди Джона Стюарта Міля.
48. Політико-правові погляди Бенжамена Констана.
49. Політико-правові погляди Михайла Сперанського.
50. Політичні і правові погляди Павла Пестеля та Микити Муравйова.
51. Політико-правові вчення слов'янофілів і западників.
52. Соціологічна теорія права Людвіга Гумпловича.
53. Політичні ідеї Герберта Спенсера.
54. Політико-правові погляди Володимира Соловйова.
55. Політико-правові погляди Михайла Драгоманова.
56. Політико-правові погляди Івана Франка.
57. Політико-правові погляди Володимира Винниченка.
58. Політико-правові погляди Миколи Міхновського.
59. Політико-правові погляди Михайла Грушевського.
60. Політико-правові погляди В'ячеслава Липинського.
61. Монархічна модель Української держави Євгена Чикаленка.
62. Конституційні проекти Станіслава Дністрянського.
63. Проект «Конституції Української Держави» Отто Ейхельмана.
64. Державно-правові погляди Павла Чижевського.
65. Проект розбудови Української держави Микити Шаповала.
66. Націократична модель української державності Дмитра Донцова та Миколи Сціборського.
67. Консервативні теорії Осипа Назарука та Степана Томашівського.
68. Причини плюралізму політичних і правових ідей у XX – XXI ст.
69. Реалістична теорія права.
70. Нормативістська теорія права Ганса Кельзена.
71. Психологічна теорія права Лева Петражицького.
72. Сучасні концепції природного права: загальна характеристика.
73. Теорія еліт та неоеліт.

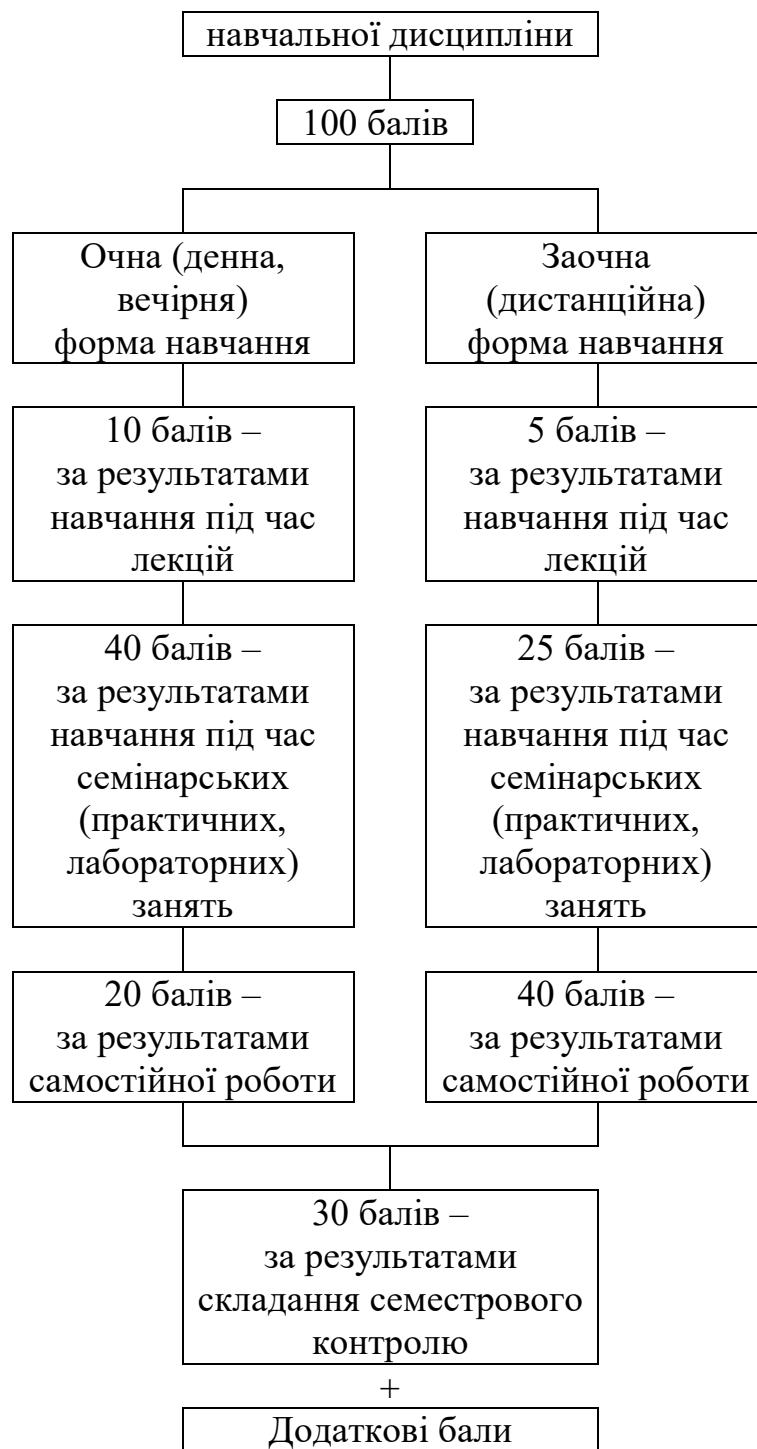
1.6.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Джерела політико-правової думки стародавньої Індії.
2. Політичні та правові погляди Вольтера.
3. Політико-правові погляди Володимира Винниченка.

2. Схема нарахування балів

3.1. Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

Вивчення

3.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 15 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№	Форма	Кількі	Кількість відвіданих лекцій																
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		

з/п	навчання	сть лекцій за планом															
1.	Денна	13	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

3.3. З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 10 семінарських занять за денною формою навчання у першому семестрі і

За результатами семінарського (практичного, лабораторного) заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п. 4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права (затвердженого 29 травня 2017 року, протокол № 14).

2. Рекомендовані джерела

Базова література

- 1. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Х.: Консум, 2007. 432 с.
- 2. История политических и правовых учений : крат. учеб. курс. / Графский В. Г., Золотухина Н. М., Мамут Л. С., Нерсисянц В. С; Под общ. ред. В. С. Нерсисянца; Ин-т государства и права РАН. Акад. правовой ун-т. М.: НОРМА, 2003. 338 с.
- 3. История политических и правовых учений : учебник [Воротилин Е. А., Лейст О. Э., Мачин И. Ф. и др./ Под ред. О. Э. Лейста; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. М.: ЗЕРЦАЛО, 2002. 688 с.
- 4. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень : навчальний посібник . К.: Атіка, 2005. 560 с.
- 5. Тополь Ю.О. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Хмельницький : Хмельницький університет управління і права, 2018. 537с.

7.2. Допоміжна література

- 1. Габінет Д. А. Відображення ідей про республіканську форму державного правління України у конституційних проектах представників вітчизняної політико-правової думки у період між світовими війнами // *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* – 2012. № 1. С. 171 – 181
- 2. Габінет Д. А. Відображення ідей про форму української держави в

державно-правових поглядах П. Чижевського // *Часопис Київського університету права НАН України*. 2011. № 4. С. 71 – 75

Габінет Д. А. Вчення про форму Української держави в теоретичній спадщині М. Ю. Шаповала // *Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 52*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 123 – 128

Габінет Д. А. Форма Української держави в теоретичній спадщині Є. Х. Чикаленка // *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2010. № 3. С. 18 – 22

Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій . Х.: Право, 2012. 416 с.

Історія вчень про державу і право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х.: Право, 2009. 251 с.

Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і фак. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Уклад. і заг. ред. Г. Г. Демиденка. Х.: Право, 2005. 909 с.

Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. М-во освіти і науки України. К.: Правова єдність, 2009. 310 с.

Марчук В. П. Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. К.: Вид. дім «Персонал», 2009. 478 с.

Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. К.: Академія, 2010. 454 с.

Мірошниченко М. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Нац. акад. внутр. справ України. К.: Атіка, 2004. 222 с.

Осауленко О. І. Історія вчень про державу і право : посіб. для підготов. до іспитів / М-во освіти і науки України. К.: Ліпкан О. С., 2010. 194 с.

Санжаров С. М. Історія вчень про державу і право : Від найдавніших часів до початку ХІХ століття : навч. посіб. М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. 147 с.

Соловійова В. В. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Донецьк: Юго-Восток, 2005. 169 с.

Тонких В. А. История политической и правовой мысли России : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по гуманит. спец. / Под ред. В. И. Жукова. — М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. 380 с.

Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Ун-т економіки та права «Крок» К.: Магістр ХХІ ст., 2005. 254 с.

Хрестоматія з історії політичних вчень : посібник / Упоряд. та автор коментарів Уривалкін О. М. К.: Дакор, КНТ, 2008. 456 с.

Цюрупа М. В. Історія політичних і правових вчень : курс лекцій . К.:

Укр. Центр духовн. культури, 2007. 263 с.

Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник .
К.: Юрінком Інтер, 2007. 463 с.

Щербина П. Ф. Історія політичних і правових вчень стародавнього
світу :курс лекцій / Хмельн. ін-т регіон. упр. та права.
Хмельницький, 2000. 404 с.

10. Інформаційні ресурси

1. <http://gumer.info>
2. <http://lib.aldebaran.ru>
3. <http://rudocs.exdat.com>
4. <http://sbiblio.com>
5. <http://ulti.kiev.ua>

